

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԱԿԱՆ ՆԿԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆՔ.

ԱԶ.

Ալազեանի տերակները և գեղը. Սագաշեն եկեղեցի. գերեզմանատան. գոթեկապար եկեղեցիներ. Նահապապի գերեզման. Տարսայիճ իշխանի և Մխաթախանի պարկերները. Եղեգի գեղատաղատը. Նախ վերայ պարտական Կեղեկաթիւնի. Գիւնի վանք. Խորհրդածառնիւն Կապաղ և Կաթախլա գեղերը. Կալաօէր գեղը:

Ալազեազի բերդից իջնելով կրկին Հոստուն գիւղը՝ ես ճանապարհս շարունակում եմ միւս ձորով, Ալազեազի ձորով կամ Ալազեազ գետի ափերով, Հոսանքին հակառակ ուղղութեամբ: Հոստունից մինչև Ալազեազ գիւղը, այդ խոր ձորի մէջ, որ սեղմուած է Թեաքագոնգուրան լեռան և Ալազեազի բերդասարի մէջ, լայնութեամբ կէս վերստ և երկարութեամբ մօտ երեք վերստ, ճանապարհորդը կտեսնի ահռելի քարակոյտներ, ցանուցիր աւերակներ, տների և ձիթահանքերի փլատակներ, նեղ և ծուռ փողոցներ, լայնածոց գերեզմաններ, կանգուն և խոնարհուած, ամբողջ կամ փշրուած խաչքարեր, մատուռներ և եկեղեցիներ, այգետեղեր և մի քանի թթենի և փշատենի ծառեր:

Ամբողջ և դեռ կանգուն խաչքարերի կարգումն են Խոյգեղայ որդւոց Աւետիսի և Մխիթարի կանգնեցրած արձանը, 732—1283 թուականին. գրիգորի և Մխիթարայ արձանը 789—1340 թուականիս, Նիրշահի որդի Գրիգորինը 728—1279 թուականիս, և այլն և այլն: Այս տեղի վանքերը, մահարձանները և խաչքարերը վերաբերում են Թրքելեանց տոհմի իշխանութեան շրջանին, առաւելապէս Տարսայիճ և Բուրթել իշխանների ժամանակին, ինչպէս ցոյց են տալի թուականը և արձանագրութեանց բառերը «ի բարեպաշտ իշխանութեան Տարսայիճի կամ Բուրթելի և այլն. » յիշեալ քարերի արձանագրութիւնները տպագրուած լինելով Զալալեանի ճանապարհորդութեան մէջ, ես զանց եմ առնում նոցա:

Ճանապարհը Հոստունից դէպի Ալազեազ գիւղը անցնում է յիշեալ աւերակների կոյտերի միջով: Իւրաքանչիւր քայլափոխում հանդիպում ես ձիթահանքի, խաչքարի, այգետեղի,

փողոցի, տան փլատակի և այլն, և այդ բոլորը մի առ մի նկարագրել անհնարին է: Եթէ նայէք վեր, կտեսնէք ձեր գլխի վերայ կախուած սարսուռ ազդող ժայռերի ծայրին Ալագեաղի բերդը: Եթէ փորձէք մօտենալ գետափնեայ աւերակներին, այդ համարեա՞ն անհնարին է, ըստ որում այնտեղ կուտակուած են բլուրների նման մանր և խոշոր քարի բեկսրներ. որոնց արանքներում, տեղ առ տեղ հանգիպում են տների բազեր, փողոցի պատեր, կամ այլ շինութեանց հետքեր: Շարժուել կարելի է այդ տեղ միմիայն ոտքով, այն էլ սարսափելի դժուարութեամբ, և մեծ զգուշութեամբ, որպէսզի քարերը բարձրից չգլորուին ցած, ոտերդ փոխում ես մի քարից միւսը և այժեամի նման բարձրանում մի բլրանման քարակոյտի գագաթ, այնտեղից իջնում մի պատի վերայ կամ բազի մէջ, որտեղից նորից բարձրանում ես այլ քարակոյտի գլուխ և այլն: Մարդ զարմանում է թէ ինչպէս կարող էին մարդիկ բնակուել և շարժուել այդպիսի կոյտերի մէջ:

Մեզ հասած եկեղեցիները, մատուռները, գերեզմանատները և այլ յիշատակարանները այս աւերակների մէջ բացառապէս զետեղուած են աւերակների արեւելեան ծայրում, այժմեան Ալագեաղ գիւղի շուրջը: Իսկ Ալագեաղ գիւղը, որ զուտ թրքաբնակ է, կառուցած է հին աւերակների վերայ, որ երբեմնապէս բացւում են գետնափոր տներ, կամարակապ ստորերկրեայ ջրանցքներ, կրապատ հորեր ցորենի համար և այլն: Գիւղը զարդարուած է Սօսենի և պտղատու ծառերի մի քանի այգիներով: Այդ աւերիչ հասարակութիւնը իւր անդաստանի սահմաններում գտնուած հայ բազմաթիւ աւերակների և եկեղեցիների կատարեալ տիրապետողն է: Սոքա են որ անասուն են պահում ծաղաքարի վանքերում. սոքա են որ իւրեանց մօտի եկեղեցիների պատերի սրբատաշ քարերը պոկում տանում են իւրեանց անշնորհ տների շինութեանց համար, կամ անասնոց գոմերի յատակը սալելու համար:

Գիւղի արեւելեան եզրում, չորս քառանկիւնի սիւների վերայ կանգնած կայ մի եկեղեցի կոպտատաշ քարից՝ երկու դռնով, հարաւային և արեւմտեան: Կամարածածկ յարկի տակ, չորս պատերի մէջ կան 10 հատ լուսամուտ: Ունի երկու խորան: Եկեղեցու շինութիւնը գեռ ևս ամբողջ է և ընդար-

ձակ, 15 քայլ լայնութեամբ և 18 քայլ երկարութեամբ մինչև բեմը: Նա կառուցած է 1152 (1703) հայկական թուականում ինչպէս ցոյց է տալի արեւմտեան դրան վերի, արտաքուստ արձանագրութիւնը «Եկեղեցի թվի ՌՃՄԲ»: Անունը բոլորովին անյայտ է: Եկեղեցին թէպէտ վերջին ժամանակի շինութիւն է, բայց ինչպէս ցոյց է տալի նորա արտաքին ձևը, նորոգութիւն է հին բեմի վերայ, ըստ որում բեմի ճակատի վերայ՝ հնութիւնից մաշուած միատող արձանագրութեան մէջ հազիւ որոշելի են Սմբատ, Աշոտ, Նահնապէս բառերը: Արեւմտեան դրան մօտ, ներքուստ, կայ մի տապանաքար անարձանագիր:

Եկեղեցուց դէպի արեւելք նշմարում ենք լայնածոց գերեզմանատուն շատ տապանաքարերով, որոնց թուականը ըստ արձանագրութեանց հասնում է 700 մինչև 800 հայկական թուականը: Նոցա կարգում կանգնած են չորս խաչքարինք, երկուսը Ամկանի և իւր կողակից Ամիսթէի յիշատակին, իսկ միւսի արձանագրութիւնը ձայնում է «Ես Ապլիկ գնեցի զայս հողս ի է (27) գեկանի և արարի գերեզմանատուն Հայոց»: Սա թիւ չունի, բայց հաւանական է որ կանգնած լինի իւրեան կից եղածներին հետ, այն է 28 (702—1253) թուականին: Ուրեմն տասներեքերորդ դարու կիսում Ապլիկը գնել է այս հողը գերեզմանատան համար որ կայ մինչև այսօր:

Այս գերեզմանատան մէջ կանգնած է մի սրբատաշ կրամած՝ գմբեթաւոր փոքրիկ եկեղեցի, վեց քայլ լայնութեամբ և այն չափ երկարութեամբ մինչև բեմը և երկու որմնափակ սիւնով, Ունի ութ հատ փոքրադիր լուսամուտներ, որոնցից չորսը գմբեթումն են: Գմբեթի կամարը ներսից զարդարած է միմեանց յարմարեցրած սև և կարմիր քարէ խաչերով: Այս տեսակ հիւսուածների շքեղ օրինակը կարելի է տեսնել նաև Ալէքսանդրապոլի մօտ՝ Հառիճոյ վանքում, Անւոյ մօտ՝ Հոռոմոսի վանքում և նոյն իսկ Անւոյ եկեղեցիների և այլ շինութեանց մէջ:

Գեղեցկաշէն եկեղեցու միակ արեւմտեան դուռը բացւում է նորան կից քառակուսի գաւիթը, լայնութեամբ և երկարութեամբ հաւասարաչափ 10 քայլ, հասարակ քարից, որոյ հիմնապատերը միայն մնացել են այժմ և որի մէջ հողում ընկղմուած մի խաչքար ԶԾԴ (954) հայոց թուականին: Գե-

դեցիկ կաթոսայաձև կարմրաներկ աւազանը հիւօխոսային պատի մէջ կիսով չափ դուրս լինելով՝ մասամբ ջարդուած է թուրքերից, որոնք չեն խնայել քանդել և տանել բեմի շրթանց երկար սրբատաշ քարերը: Հարուսային պատի լուսամուտը, արտաքին կողմից շրջապատուած են երկու շրջանակների, որոնց վերի քանդակագործ ծայրերը վերջանում են օձանման վիշապազխով, վիզերը միմեանց վաթթած և բաց բերանները դէմ առ դէմ բռնած: Այդ իսկ հարուսային լուսամտի տակ նկարած է արեգական ժամացոյց: Սորան Ձալալեանի գիրքը զետեղել է վիշապների գլուխների մէջ, աւելացնելով թէ «գուցէ երկգին գլուխք այնր վիշապի նշանակեն զուիւ զգիշեր, որք անգագար ծախեն զժամս և զժամանակս» *):

Տարաբաղդարար եկեղեցու պատերի վերայ չկայ ոչ մի արձանագրութիւն, որ ցոյց տար նորա անունը, թուականը, հիմնարկողին և այլն: Բայց որովհետև գերեզմանատան հողը գնած է 1253 թուականին և եկեղեցու պատերի տակ՝ զանազան տապանաքարերի շարքում կան Ստէփանէի և Ղպելու հանգիստները 1318 և 1319 թուականների, ուստի հաւանական է որ եկեղեցու հիմնարկութիւնը եղած լինի տասներեքերորդ դարու երկրորդ կիսում: Նա չաւնի խորաններ, եկեղեցին դեռ ևս ամբողջ է, միայն ժամանակի ձեռքերը սակաւ առ սակաւ քանդում են գմբեթի լուսամտի շուրջը և կամարների արտաքին ծածկը, իսկ թուրքերի ձեռքերը տարել են, ինչպէս վերը ասացի, բեմի քարերը և կոտրել են աւազանը:

Սոյն եկեղեցու հարաւային կողմում, երեսուն քայլ հեռաւորութեամբ, նկատուում է մի մատրաձև շինութիւն, որոյ հիմնապատերը միայն մնացած են և դորա մէջ տեղ մի նահատակի տափարակ տապանաքարի փորուածքի մէջ զետեղուած են միմեանց կից չորս քառակուսի սպիտակ մարմարիոն սալ, որոնց երկուսի վերայ մանր տառերով փորագրած է հայերէն տապանագիր շատ դժուար որոշելի, իսկ միւս երկու սալի վերայ արձանագրութիւնը գուցէ լինի արաբերէն կամ պարսկերէն: Սոցա կազմութիւնը վերաբերում է ՊԱ (801) հայկական թուականին: Արձանագրութեան դժուարին ընթերցանութեան մա-

(*) Ձալալ. Ճանապ. հ. Բ. երես 153.

սին գանգատուում է և Ջալալեանի գիրքը: Տեղական թուրքերը, գուցէ արաբական տառերից յափշտակուած, երբեմն ուխտ են գալի այդ նահատակին:

Նահատակի մատուռից հինգ քայլ դէպի հիւսիս, դէպի վերը նկարագրած գմբեթաւոր եկեղեցին, հողի տակ թաղուած է երկու կտորից բաղկացած կիսաբոլորակ քար, բարձրութեամբ մօտաւորապէս երեք արշին, իսկ երկայնութեամբ չորս արշին: Ստորին կտորը ներկայացնում է ծաղկահիւս նկար, այն ինչ վերի կտորը ներկայացնում է երկու մարդոց կերպարանքներ աթոռների վերայ բազմած: Զննողի աջ կողմից նստած այր մարդը հագած է երկայն շորեր և փեշերի տակից երևում են ոտերի միայն թաթերը: Նորա բաց գլուխը շրջապատած է լուսեղէն ճառագայթներով և մանեակը զարդարում է նորա պարանոցը: Նորա աջ ձեռքը դրած է ծնկան վերայ, իսկ ձախ ձեռքը քարի հետ կոտրուած անհետացել է:

Այր մարդու աջ կողմում, միւս աթոռի վերայ, բազմած է մի կին, նոյնպէս երկար շորերով և տակից երևում են միմեանց վերայ ծալած ոտերը: Սորա աջ ձեռքը դրած է իւր գօտկում, իսկ ձախը համապատասխան ծնկան վերայ: Երկու ականջի առաջից կախուած են ուրած կարճ գլխամազերը, ինչպէս այժմ ևս սովորութիւն է թիֆլիզում և վրաստանի կողմերում: Նորա գլուխը ծածկումէ վերի մասը քառանկիւնի գլխարկ, որպիսին գործ են ածում այժմ Մոսկվայում: Պետերբուրգում կամ այլ քաղաքներում կառապանները (կուչերները): Այդ պատկերների վերը գրած է «ԹՎ ԶԻԳ (723—1274) Աստուած շնորհաւոր», «անէ դարապատ պարոն Տարսայիճին Միշա Խաթունի», «իւր ամուսնաւ»:

Այս է ահա այդ արձանների ճիշտ նկարագրութիւնը: Բայց Ջալալեանի գիրքը խիստ աղաւաղել է նորան: Նա այր մարդու ձեռքում գրել է գայիսօն, և սորա մանեակը տարել փաթթել է կին մարդու լիզը: Կնոջ մի ձեռքը դրել է ծնօտին, միւսով փաթթել է այր մարդու մէջքը և այլն:

Յիշեալ արձանագրութիւնը ցոյց է տալի որ այդ քարը պէտք է լինի Տարսայիճի պալատի դրան կամարաքարը: Այդ դարպասը պէտքէ կառուցած լինէր Ալադեազ գիւղում և գուցէ այդ քարի շրջակայքում ուր այժմ այդպիսի շինութեան ոչ մի

կեցիք և Այնաշուրցիք—Ալազեազ գիւղի ձորը կոչում են Ըղէօյ յոյ: Այդ անունն է Եղեգնայոյ բառի աղճատեալը: Օրբելեանը ասում է «երանելի եպիսկոպոսն Սիւնեաց պատահեալ ի տեղի մի յԵղեգնայոյ: ի վերայ Ուրբն գեղջն» *) Ոստին գիւղը այժմեան Հոստունն է և Եղեգեաց ձորը նրանից վեր: Նոյն Օրբելեանը մի այլ տեղ ասում է «սահմանեցաք զԱրատեսի վանքն, որ ի վերայ Եղեգեաց» **) Արատեսի վանքն Ալազեազից, այն է Եղեգնիսից վերև է: Վայոց ձորում կար մի գիւղաքաղաք որ կոչվում էր Եղեգն, ուր բնակւում էին Սիւնեաց իշխանները: Ստեփաննոս Օրբելեանը մի քանի տեղ յիշելով այս գիւղաքաղաքի անունը, յիշում է նոյնպէս իւր պատմութեան առաջին հատորի և Ծ. գլխում, թէ Աստուածազօր Սմբատ իշխանը մի օր գուրս եկաւ (385 հայոց թուականին) իւր արքունիքներից որ Եղեգն գիւղաքաղաքումն էին:

Այս բոլորից ես եղրակացնում եմ որ այժմեան Ալազեազի ձորը Եղեգեաց ձորն է և Ալազեազի աւերակներն Եղեգիսն է: Եղեգիսը տեղական հայերի համար դարձել է Ըղէօ, իսկ թուրքերի համար—Ալազեազ: Եղեգնիսում եղած են այգիներ և ծաղկոցներ: Սիւնեաց իշխան Սուփանը Մաքենոցաց վանքին, մօտ 350—901 թուականին, նուիրում է երկու այգի Եղեգնոս, ինչպէս հաստատում է Օրբելեանը իւր պատմութեան առաջին հատորի ԼԵ. գլխում. իսկ Սոփիա տիկինը, Սմբատ իշխանի ամուսինը ընծայում է Ահերմոնի վանքին մի քանի այգիներ և ծաղկոցներ Եղեգնիսում:

Այս գիւղաքաղաքը մի քանի անգամ ենթարկւում է պատերազմական յարձակմունքների: Արաբացւոց Իսսուֆ ոստիկանի երկրորդը, Սբուկ կամ Նասր անուն, կամենում էր որսալ և Վայոց ձորի Սմբատ իշխանին, որ իւր զօրքով ամրացել էր իւր արքունիքում Եղեգիս գիւղաքաղաքի մէջ ***):

Թաթարաց Ասլան զօրավարը 1236 թուականին պաշարելով Ելիկում Օրբելեանին իւր ընտանիքով Պրաշկաբերդում, վերջապէս խաղաղադուլութիւն խօսեց նորա հետ և Վայոց ձորը և

(*) Օրբ. պատ. նահ. Սիս, գլ. Ծ.

(**) Նոյն տեղ. գլ. 4Ա.

***) Նոյն տեղ գլ. ԼԵ.

եղեգիսը դրեց նորա իշխանութեան ներքոյ *)։ Սորանով վերջացնում եմ Եղեգեսի վերայ խօսելու և շարունակում եմ իմ ճանապարհը նոյն Ալազետզ գետի ափերով։

Ճանապարհը անցնում է ժայռապատ ձորի միջով։ Գետը արագութեամբ վաղում է քարերին զարնուելով և աղմուկ հանելով։ Նորա երկու ափը զարգարուած են դալարուն, կանաչ խիտ առ խիտ ծառերով։ Ամարային եղանակին ես հրրճուանդով անցնում եմ նորանց սուռերի տակ։ Իւրաքանչիւր քայլափոխումս հանդիպում եմ սառնորակ աղբիւրների, որոնք հոսում են դէպի գետը գիմադիր ժայռոտ լեռներից։ Հինգ կամ վեց վերստաչափ անցած, գետի ափում տեսնում եմ Գիւնէի վանք գիւղացի Ասադուլլայի ջրաղացը։ Սա նշանաւոր է նորանով, որ շինած է հին ջրաղացատեղում և որ գլխաւորն է՝ նորա նաւը 3—4 սափէն երկարութեամբ կաղմուած է երկու կտոր ամբողջ քարից, ծայրերով միացած իւրար հետ։ Նաւը իւր ջրաղացով մնացած է հին ժամանակներից և գուցէ պատկանելիս լինէր Գիւնէի վանքին, որի եկեղեցին դրած է լերան լանջում ջրաղացից դէպի հիւսիս։

Ջրաղացի և վանքի միջոցում սարալանջը ծածկուած է ընկուզենիներով, խաղողի որթով և այլ պտղատու ծառերով վայրենի գրութեան մէջ։ Դորանց տակով հոսում են սառնորակ աղբիւրներ, սկիզբը վերցնելով եկեղեցու շրջակայքից։ Այդ ծառաստանը երեւի վանքապատկան այգին է եղած։ Փոքր ևս շարունակելով ընթացքս՝ ես հասնում եմ մի թրքաբնակ անձոռնի գիւղի, Գիւնէի վանք անունով, առնուած վանքի անունից։ Ճանապարհը դէպի վանք թեք սարալանջի վերայ սկսում է գիւղից։ Աստիճանաբար բարձրանում եմ և ճանապարհի վերայ և վանքի շուրջը տեսնում եմ անարձանագիր տապանաքարեր։ Եկեղեցու շրջապատ պարիսպը լայնանիստ չէ, բայց բարձր է, թէև տեղ առ տեղ քանդուած։ Արեւմտեան կամարակալ գուռը տանում է մեզ ներս, ուր տեսնում ենք հինգ կամ վեց փուլած սենեակներ։ Ջալալեանի գրքի յիշած Սերովբէ եպիսկոպոսի տապանաքարը ես չգտայ, այլ տեսայ ու-

(*) Օրբ. պատմ. նաչ. Սիս, գլ. ԿԶ.

րիշ տապանաքար, հետեւեալ արձանագրութեամբ «Այս է հանգիստ Մահաւղունի ՁԶԲ (972):

Եկեղեցու արեւմտեան դրան վերը, արտաքուստ, պատի մէջ գրած է խաչքար «խաչս բարեխօս Տէր Եղիշա . . . Թվակ. 229. (973—1524): Արեւելեան պատի վերայ, արտաքուստ, միաշար արձանագրած քարերը ոչինչ կապ չունին միմեանց հետ, երեւի բերուած են այլ տեղերից: Եկեղեցու հարաւային պատի արտաքին երեսը բոլորովին քանդուել է և այդ տեղ դուցէ եղած լինի արձանագրութիւն, ըստ որում քարակոյտների մէջ արձանագրած կտոր—կտոր քարեր են երեւում:

Եկեղեցին հասարակ քարից է, կրաշաղախ, կամարակապ առաստաղով, սաքաշէն: Արեւմտեան դուռը քարերով և ուխարների արտահոսութիւնով այնքան է լցուած, որ մտնելու ժամանակ պէտքէ ոտդաս: Եկեղեցու չորս սիւններից յետին դասի երկուսը որմնափակ են: Սեղանի երկու կողմից կան մի մի խորան: Պատերի մէջ աջ և ձախ հագուցած են զանազան տապանաքարեր և խաչքարեր: Հիւսիսային սիւնի վրայի անթուական, կցկտոր և մասամբ եղծուած արձանագրութիւնից իմանում ենք, որ Տարսայիճ իշխանը տուել է սուրբ Գրիգորի տաճարին Խոպանի այգին, Իսկ հարաւային պատի կարճ և փակագիր արձանագրութիւնն է «Նորոգեցաւ սուրբ Գրիգոր» և այլն: Եկեղեցու մէջ, բեմին հաւասար, անասնոց արտահոսութիւն է հաւաքուած տասնեակ տարիների ընթացքում:

Վանքը թուրքերից կոչվում է Գիւնէի վանք, որի բառացի թարգմանութիւնը առնելով, Ջալալեանի գիրքը մկրտել է Արգանայ լան: Ահա ինչ որ կարելի էր հայորդել այս վանքի մասին: Զիմացանք ուրեմն ո՞վ է հիմնել և ե՞րբ, ո՞վ է նորոգել և ե՞րբ, ի՞նչ տնցեալ և վիճակ է ունեցել և այլն: Իմացանք որ անունը ուրիշ Գիւնէր է:

Սակայն ես կամենում եմ փորձ փորձել, թէ չէ՞ կարելի արդեօք պարզաբանել այս վանքի անցեալ վիճակը: Սորա համար ես գիմում եմ Օրբելեանի պատմութեան օգնութեանը: Վերջինը գրում է «Դարձեալ և 1385 թուականին աստուածազօր իշխանն Սմբատ ելեալ յաւուր միում յարքունեաց իւր, որ էր «յեղեգիս գիւղաքաղաքիւ երթայր ի զբօսանս որսոց, և պատահեալ խոսակերաց և աստուածազգեաց ճգնաւորաց զօ-

« զեալ ի ծերպս աշխատանք լինայն որ ի վերայ եղեգեաց ի ձորն,
 « բարձրահայեցիկի վերայ գետոյն, որոց տեղիքն Գարէ վանս
 « կոչիւր: Եւ զարմացեալ ընդ ներքեւեալ և ընդ անշքացեալ
 « տեսիլս նոցա՝ հարցանէր ի նոցանէ զկեանս նոցա և նոքա հե-
 « ղիկ պատասխանեալ ասեն « հալածեալ փախստական եղաք
 « յաշխարհէ թերևս կարասցուք ապրել ի դառն ալեկոծու-
 « թենէ սորա: Ապա այնուհետև խնդիր առնէ իշխանն եպիս-
 « կոպոսին իւր Տէր Յակոբայ. և հրամայէ ձեռն ի գործ ա-
 « ծել և փութապէս շինել եկեղեցի ի պատշաճաւոր տեղի զի
 « անդ բնակեցուսցէ զսուրբ ճգնաւորսն:

« Եւ նորա եկեալ առ սուրբ հարսն հարցանէ զկամս նոցա. և
 « նոքա ցուցանեն տեղի մի տափարակ ի ներքոյ քարոյն ուղ-
 « ղորդ ի վայր. յորում տեղւոջ սկիզբն առնէ կոփածոյ քա-
 « ւամբք և շինէ եկեղեցի գմբեթայարկ յանուն «ԲՅՅ» Գրեգորի.
 « և բերէ զաւագագոյն ծերն, որում անուռն Ահիւրհան և զա-
 « շակերտն իւր զԱզարիա այլովք եղբարքն և բնակեցուցանէ
 « անդէն: Եւ եկեալ իշխանին օրհնէ (գուցէ օրհնել տայ) զե-
 « կեղեցին. և բարեպաշտ աիկինն Սովիա զնէ զգիւղն Հաւա,
 « որ հտնդէպ վանիցն կայ իւր սահմանովն. և տայ ի ժառան-
 « գութիւն եկեղեցւոյն. և այլ ևս այգիս և ծաղկոցս յեղե-
 « գիս:»

« Եւ զարգարէ զնա բաղում սպասուք և փարթամացու-
 « ցանէ ամենայն պիտոյիւք, և մեծամեծ նզովիւք հաստատէ
 « զՀաւա գիւղն որ ոչ հանն ի նմանէ: Եւ կատարեն ինքեանց
 « յիշատակ զոտն սբբոյն Գրիգորի և քառասուն մի պատարագ
 « զՎարդափառին և կոչեն զտեղին յանուն ծերոյն Ահիւրհան
 « լանս *):

Այս հատուածի մէջ ուշադրութեան եմ առնում այն տե-
 « ղերը, ուր խօսում է աշխատանք Գրեգորի մասին Նզեգիսից վե-
 « րև: Գաղաթափ տեղի վերաբերութեամբ Գրեգորի ներքև «աղաթ» է
 « վայր, եկեղեցի յանուն «աղաթ» Գրեգորի, Հաւա գիւղ լանտի հան-
 « դէպ և այլն: Ով տեսնի Գիւնէի վանքի այժմսին աշխարհա-
 « գրական տեղը և նորա շրջակայքը, և համեմատի յիշեալ
 « պատմութիւնը այդ աշխարհագրական կէտերի հետ, այն ժա-

(*) Օրբ. պատ. նահ. Սիս. գլ. Ծ.

մասնով դժուար թէ կտակածի Գիւնէի վանքի Ահմեմնի վանքը լինելու մասին: Արգար և վանքի գլխին, շատ բարձր, կանգնած են սիւնանման ամպերը, բարձրացող մերկ ժայռեր հիւսիսային կողմից, ուր մի սրածայր ժայռի վերայ, ասում են, կայ մի փոքրիկ մառուռ, Արձանականգ քարերի տակ, տափարակ տեղ կառուցած է Գիւնէի վանքը «—ը Գիւնէ անունով: Ժայռերի դէմ, հարաւ կամ վանքի դէմ, Ալագեազ գետի ձախ ափից տարածւում է խիտ անտառ: Թաքնադռնուրան լերան արեւելեան լանջի վերայ, Այդ անտառում և նորա շրջակայքում հաւու գիւղ չկայ, բայց յիշեալ անտառը այսօր ևս կոչւում է Հաւու Ֆելայ: Եւ այդ բոլորը եղեգեսից (Ալագեազից) վերեւ, ձորի մէջ, ինչպէս մատնացոյց է անում պատմութիւնը: Արդարեւ այժմ անհետացած են Հաւու գիւղը, Քարեան և Ահմեմն անունները, բայց աշխարհագրական դիրքը և նկարագրութեանց ակնարկները կան և այժմ: Հաւանական է, որ Հաւու գիւղը ու հանդէպ լանդշաֆտային, եղել է այժմեան Հաւու անտառի տեղը: Գիւնէի վանքը ուրիշ հանդէպ չունի, բացի Հաւու մեջան:

Հերմոնի վանքը եղեգնաձորում լինելու մասին, բացի Օրբելեանը, մասնաւոր չեն լինում այլ և Թովմա Մեծօփեցին և Հայր Միքայէլ Չամչեանը: Առաջինի խօսքերը Ինճիճեանը բերելով ասում է «Ժողովեալ (Գրիգորի Տաթեւացոյ) զբաղումս յաշակերտաց իւրոց՝ զՄխիթարի Տաթեւոյ, զՅոհաննէս ի յեղեգեսի վանից Հերմոնի» *) իսկ Չամչեանը գրում է «Յոհաննէս վարդապետ մականուանեալն կոլոտիկ վարժապետն կոչեցեալ ի Հերմոնի վանից Եղեգնայ» **):

Արքեպիսկոպոս Զաւալեանի գիրքը ոչ միայն մաքուր չէ անցնում, որ Գիւնէի, կամ նորա խօսքով, Արգուէւոյ վանքը կարող է լինել Հերմոնի վանքը այլ և մեծ անմեղութեամբ Հերմոնի վանքը, խառնում է Քարկոփայ վանքի հետ. և միամտաբար ասում է «ի պատմութեանց և յարձանագրութեանց մարթ է անտարակոյս կարծել թէ մենաստանս այս (Քարկոփի վանք) ընկալեալ է զերիս անուանս ի զանազան պատահմանց ի զանազան ժամանակս, ուստի և կոչի երբեմն Ահմեմնի

(*) Ինճիճեան ստորագր. Հայաստանի երես 282.

(**) Չամչեան հատ. Գ. երես 487.

վանք, երբեմն Գարակոթի վանք և երբեմն Խոտակերանց *)։ Թէ այսպէս և թէ այնպէս, խօսքս վերջացնում եմ Գիւնէի վանքի մասին և կրկին իջնելով նոյն անուն գիւղը, շարունակում եմ ճանապարհս գետի ափերով և մի ժամից յետոյ հասնում եմ մի անպիտան թրքաբնակ գիւղ, Կալաշ անուն։ Սորանից դէպի հիւսիս, բարձրաւանդակ սարի լանջում հայկական աւերակների վերայ և քանդուած եկեղեցու մօտ շինած է Կալաշէր անունով թրքաբնակ գիւղը, շրջապատ անտառի մէջ։ Աւերակների հետ և գիւղի անունը ունի հայկական ծագում։

Կաւշուղից դէպի արեւելք, գետի ձախ ափում, կայ մի այլ թրքաբնակ գիւղ Կաթալէ կամ Դալաթլի, կամ ներքին Զանի անունով, ուր կանգնուն կայ մի փոքրիկ սագաշէն կամարակապ եկեղեցի արեւմտեան դռնով, առանց թուականի և արձանագրութեան, որ նոյն գիւղացի Փիրի Զիլֆղար օղլուն մարագի տեղ է ծառայում։ Գիւղի մօտ, ձորի մէջ, գետակի վերայ հնուց եղած է միակամար քարաշէն կամուրջ, այժմ խոնարհուած։

Յիշեալ Կաւշուղ գիւղից կէս վերստաչափ անցած՝ ես հանդիպում եմ երկու գետակի խառնուրդի։ Նոցանից մինը հոսում է արեւելեան, իսկ միւսը հիւսիսային կողմից։ Վերջին առուակով աստիճան առ աստիճան կբարձրանամ Այսաի գիւղը կամ Այսաթեօի վանք։

ՔԱԶԲԵՐՈՒՆԻ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

Նորին Վեհափառութիւն Յուլիս ամսոյ 3-ին բարեհաճեցաւ գնալ Քիւրականի ամարանոց, վանուց ներքին և արտաքին գործերի հսկողութիւնը յանձնելով Գեր. Թադէոս Արքեպիսկոպոսին մինչև իւր վերադարձը, պատուիրելով իւրաքանչիւր պաշտօնատեարց արթնութեամբ հսկել իւրեանց գործերին։

(*) Զաւալ. ճանապ. հ. բ. երես 170.